Les relíquies, promotores del culte de sant Eudald

Caterina Capdevila i Werning i Pep Vila i Medinyà

Ora pro nobis, Beate Eudaldo

Resum

A l'Arxiu Comarcal de Ripoll, en el fons d'Eudald Rota, hi ha la còpia d'un manuscrit del reverend Coromina, rector de Cabirol a San Thou de Montagut (1652) en el qual es descriu un retaule avui desaparegut, dedicat a sant Eudald. El treball posa en relació aquest retaule amb el de Ripoll. Aquests sants, a través de les seves relíquies, promotores del culte, eren venerats a les dues poblacions. Els papers conservats mostren l'interès pel món dels retaules, l'execució d'altars al Ripollès, a la segona meitat del segle xvii.

Paraules clau: Sant Eudald, retaules, relíquies, reverend Coromina, Ripoll, Montagut, segle xvii.

Abstract

In the Arxiu Comarcal de Ripoll (Local archives of Ripoll), in Eudald Rota's documents there is a copy of a manuscript of Reverend Coromina, rector of Cabirol in San Thou de Montagut (1652) in which an altarpiece, today lost and dedicated to Saint Eudald, is described. This altarpiece is related to the one in Ripoll, according to this work. These saints, through their relics, worship investigators, were venerated in both towns.

The preserved documents show the interest in the world of altarpieces in El Ripollès, in the second half of the xvii century.

Keywords: Sant Eudald, altarpieces, relics, Reverend Coromina, Ripoll, Montagut, xvii century.

Introducció

L'any 1927 Tomàs Raguer publicava a la revista *Scriptorium* de Ripoll (núm. LIII), una «Loa», que figurava en una comèdia castellana sobre San Eudaldo, del nostre drama barroc, representada a Montagut l'any 1702: «se feu la comedia de Sant Eudalt a 3 octubre del any 1702 en la mateixa capella.» Es tractava d'una comèdia de sants, en honor del patró local, que explicava la seva vida i martiri, com moltes se'n representaven arreu de Catalunya en determinades festivitats. En llegir aquest article, vaig voler conèixer de primera mà aquesta obra, que figurava copiada en un manuscrit d'un tal mossèn Coromina, segons referències de mossèn Ramon Bonet (1984: 189). Més tard vaig publicar als Annals 1994-1995 del CECR (Vila), uns goigs medievals[1] i setcentistes sobre sant Eudald, que em van dur a valorar el culte i la devoció al patró de la comtal vila de Ripoll.

La curiositat em va portar a visitar dues o tres vegades l'Arxiu de Sant Pere d'aquesta vila —actualment resta integrat a l'Arxiu Comarcal del Ripollès (ACRI)—, on molts anys abans Tomàs Raguer havia arxivat uns papers que havien estat propietat d'Eudalt [sic] Rota, possiblement del final del segle xix, cedits pel senyor Francisco Graells pels volts de 1912. El senyor Rota havia copiat en una llibreta un manuscrit, amb fets de diversa mena, que anaven de 1637 a 1652, del «reverent Pere Antoni Coromina, domer de Cabirol i Sant Thou, de la parròquia de Montagut». Cal dir que el treball que avui oferim a la consideració dels lectors sobre el culte de Sant Eudald a Montagut, en col·laboració amb Caterina Capdevila, es basa en aquesta documentació, copiada una i altra vegada, que incorpora una llarga introducció de la primera meitat del segle xx —no hem pogut esbrinar-ne l'autor—, en la qual ressenya i valora l'existència d'aquests papers de mitjan segle xvii.[2]

Tomàs Raguer va aprofitar la coneixença d'aquesta paperassa per escriure l'any 1915 l'article *L'antiga Iglesia i Altar de Sant Eudald*, que hem incorporat a la bibliografia.[3]

La figura de sant Eudald

Sant Eudald (sant Thou, sant Tou, sant Ou o Santou) ja no té avui un temple propi a Ripoll, sinó que la capella de sant Eudald està ubicada dins el monestir de Santa Maria de la mateixa ciutat. Si hom s'hi atansa, veurà que l'espai de la capella està presidit per la raó de ser del culte: el mateix sant, és a dir, el seu cos convertit en relíquies, guardades a la majestuosa i rica urna del sant. S'ha salvat de les intempèries, de les guerres i destruccions que ha viscut Ripoll en els últims tres segles (és, potser, un altre miracle del sant?). Avui torna a ser allà on va començar-ne la devoció, al monestir de la comtal vila, però durant molts segles va tenir la seva pròpia església, la qual fou construïda per custodiar-ne les relíquies i per la necessitat de tenir un lloc de culte exclusiu per al patró de la vila.

La llegenda explica que l'any 978 uns monjos del monestir de Ripoll tingueren una revelació divina, que els manà anar a cercar les relíquies de sant Eudald a l'església de

Sant Vicenç a Ax, i tingueren a favor seu totes les condicions per robar el cos i portar-lo al monestir de Ripoll sense cap entrebanc. Aquesta revelació, més que divina, fou una exigència de l'abat de Ripoll, el qual tot just acabava de consagrar el monestir (era la tercera ampliació del cenobi), juntament amb el comte Borrell «i els bisbes i senyors de la Marca Hispànica»[4] i volia encara més prestigi i reconeixement per al seu monestir, centre polític i religiós de gran importància arreu del Principat, i què millor, doncs, que aconseguir les relíquies d'un sant, que tot i que no era nascut a Catalunya, hi tenia vincles estrets.

El poder de les relíquies ha mogut durant segles masses de gent en pelegrinatge, ha convertit esglésies en centres reconeguts i de poder, i sobretot, ha creat incomptables cultes, ha mogut la devoció de la gent a través dels seus miracles i de les llegendes que envolten els sants en vida, i sobretot, en mort. I les relíquies de sant Eudald no en són cap excepció.

A la capella de Sant Eudald de Jou a Montagut també hi ha una part de les relíquies de sant Eudald «que si no consta de ningunas escipturas de com, y quant, foren en dita capella portadas y qui las aporta, és que·s seran perdudas»,[5] i per tant, tot i que no es pot comparar amb Ripoll, també era un temple actiu, on es venerava el sant a través d'una petita part de les seves relíquies. Al principi del segle xx encara es podien veure en aquesta capella els testimonis de la devoció, en forma d'exvots i de presentalles de cera ubicades al voltant de l'altar del sant.[6]

Els dos temples tenien doncs un gran fet en comú: custodiaven relíquies del mateix sant; per tant, eren centres de culte dedicats a sant Eudald, i ambdós altars estaven glorificats amb retaules, dedicats també al mateix sant patró.

Les notícies dels retaules. Hipòtesis de reconstrucció

Ni a Ripoll ni a Sant Eudald de Jou queden avui en dia restes dels retaules que honoraven el sant màrtir. Els diferents testimonis de la devoció han anat desapareixent amb el temps, sobretot per les devastadores conseqüències de la Guerra Civil. De cop sembla que s'aturin les manifestacions devotes que han acompanyat tants anys, no només als feligresos, sinó també a tots els habitants d'una comarca, deixant quasi nus els altars.

L'interior de les esglésies deuria tenir un aspecte totalment diferent del que es pot apreciar avui en dia; els retaules, els paraments litúrgics, la llum de les espelmes, les flors a les taules d'altar, segurament es creava una barreja eclèctica, testimoni de diferents èpoques i gustos. Avui en dia les parets austeres de pedra, les capelles quasi buides, no donen testimoni del gloriós passat.

El retaule formava part dels temples, tant els més petits com les grans catedrals, tant en els altars majors com en les capelles laterals; i aquest era un element més de la

fesomia de les esglésies, indissociable de l'espai sagrat. El retaule és un moble litúrgic situat darrere la taula d'altar. És un objecte complex, al qual se li han atribuït diverses funcions; entre les més destacades cal pensar en el retaule com una peça per glorificar l'espai de culte; una guia espiritual i pedagògica que explica la història sagrada i les creences catòliques a través de les imatges i les escenes historiades; una obra d'art que embelleix l'espai i alhora capta l'atenció dels fidels cap a l'altar, on es du a terme la litúrgia (per tant, l'espai més eminent del temple). El que cal destacar és, però, que sigui quina sigui la seva correcta definició, o sigui quina sigui realment la funcionalitat del retaule, era una peça (un moble, una obra d'art) que formava part de totes les esglésies d'època moderna (i bona part d'època medieval), i és un element indispensable per a qualsevol capella.

No es pot passar per alt qui hi ha darrere d'aquestes obres, de vegades majestuoses, de vegades molt modestes, que vestien les parròquies i les esglésies del Principat, ja que els retaules cobren sentit en relació amb qui els ha creat, i amb qui van dirigits. L'encàrrec d'aquestes obres el realitzava el poble, els feligresos, que són els veritables propagadors i mantenidors del culte, i ho feien sobretot a través de les confraries i les obreries, per a la satisfacció del seu culte. Aquestes associacions, que sovint eren l'únic nucli de socialització de les persones, s'encarreguen de tots els aspectes relacionats amb el culte, des de l'organització de processons, el pagament de les misses, fins a l'encàrrec de retaules o altres objectes litúrgics.

La confraria de Sant Eudald (coneguda aleshores més aviat com a sant Thou), fou la que encarregà el retaule a Jordi Lleonart el 1622, a través de dos pabordes en representació de tota la confraria, i segurament, també fou la confraria la que encarregà els altres retaules existents.[7] A Montagut, qui encarrega el retaule de Sant Ou, el 1563, és un obrer de la parròquia, en nom de tota la comunitat parroquial.[8]

Malauradament, no resta cap dels cinc retaules que se sap que hi hagué dedicats a sant Eudald, i com tan sovint passa amb els estudis de l'art modern català, cal partir de les fonts escrites en lloc de les peces —tot i que algunes vegades també es té la sort de comptar amb alguna fotografia presa abans de la Guerra Civil, com és el cas de la fotografia conservada de l'últim retaule de Ripoll.

El manuscrit del prevere i domer de Montagut és una petita joia rara. La tossuderia i, segurament, la fe posada en el «seu» *sant Eudalt*, porta aquest rector de poble a establir una correspondència amb diferents personatges, com ara el prevere de l'església de Sant Eudald de Ripoll, Sebastià Bosch, però sobretot és interessant per la referència als retaules, les paraules que intercanvia amb el fuster Joan Barrera de Sant Joan de les Abadesses, en una carta del 1639, com també les pròpies descripcions dels retaules de Montagut de Coromina i les que també realitza el frare predicador Antoni Rossell, el 1646. El que vol el prevere Pere Antoni Coromina és comprovar, i deixar-ne constància

per escrit, que el sant venerat a Montagut és sant Eudalt, patró de Ripoll, que aleshores és anomenat sant Thou o sant Ou (que es pot confondre amb sant Thou o Tou de Salrà, és a dir Celrà). En el manuscrit es poden veure diferents aspectes, el que ell anomena «evidències» que ambdós sants venerats a les comarques veïnes són realment el mateix personatge.

Una d'aquestes evidències es dóna pel fet que els retaules són els mateixos; segons ell «altre evidensia y prova de que lo sant venerat en la capella de Sant Thou de la parroquia de Montegut es lo mateix que lo de Ripoll, es que está pintat lo sant en esta capella de Montegut del mateix modo com narra la historia y vida de est gloriós Sant, esta pintat lo sant en lo retaule de la present capella del mateix modo que esta pintat en Ripoll, estan pintats els miracles en lo altar de la capella de Sant Thou de Montegut de la manera següent conforme esta posat en dita capella».[9]

En un primer moment es pot entendre que el retaule de Ripoll i el retaule de Montagut siguin exactament els mateixos, és a dir, sembla que un sigui una còpia de l'altre. Aquest fet no seria estrany; la pràctica d'usar les mateixes traces per fer diversos retaules era comuna, ja que quan un model funcionava, es repetia la seva execució i la traça passava de mà en mà de diversos artífexs per seguir el mateix model de retaule. Però aquest no és el cas, no es tracta d'una còpia del retaule, sinó que senzillament ambdós retaules estan dedicats a sant Eudald.

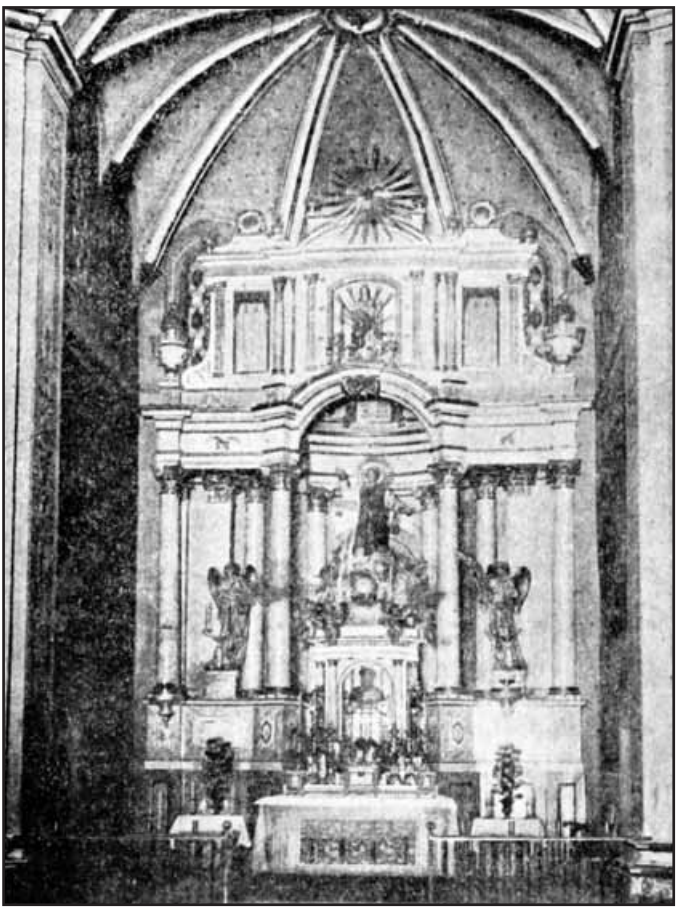
A partir de les notes recopilades del manuscrit, de l'obra de Bonet i Llach, d'una fotografia conservada, del contracte del segon retaule de Montagut i de les obres paral·leles realitzades en el mateix període, es pot traçar una petita part de la història d'aquests retaules.[10]

Els retaules de Ripoll, testimonis dels segles xvii i xix

Com ja s'ha vist, el culte de sant Eudald a Ripoll és molt antic; es pot començar a localitzar al final del segle x, a partir del trasllat de les relíquies al monestir de Santa Maria. Les relíquies són les que aconsegueixen mantenir el culte viu, sobretot gràcies als miracles i al poder que se li atribueixen. El miracle que aconseguí arrelar el culte a sant Eudald va tenir lloc l'any 1004. Ripoll vivia aleshores un moment de gran sequera, fam i epidèmies que afectaven la població de la vila i voltants. Els habitants de la vila despleguen totes les seves armes per pal·liar el problema, i entre aquestes, decideixen treure les relíquies del sant en processó des del monestir a la capella de santa Oliva, i vet aquí que, gràcies a la voluntat del sant, es posa a ploure de tal manera que s'atura la sequera, la fam i les morts. Des d'aquest moment el poble fa un vot al sant, prometent que el poble de Ripoll el tindrà en devoció, i demostra aquesta fe convertint-lo en patró de la vila.

No es té notícia de les manifestacions artístiques a la capella de sant Eudald de Ripoll fins el segle xvii, moment en què la confraria de Sant Eudald encarrega un retaule

escultòric al fuster Jordi Lleonart, realitzat entre 1622 i 1624.[11] D'aquest retaule se'n conserva només una taula esculpida amb un mig relleu historiat on es representa una escena del martiri a Tolosa: és el moment en què els botxins llancen el cos del sant fora de la ciutat, daltabaix de la muralla, pensant-se que aquest està mort, després d'haver-lo martiritzat. En el mateix plafó també es representa el moment següent a aquest fet, quan el sant, viu, es refugia en una cova on és trobat per sant Joan sacerdot.[12] Seguint les vagues descripcions de Barrera es pot pensar que aquest relleu podria estar ubicat a la part dreta i alta del retaule.[13]

Altar de sant Eudald a Ripoll

Del fuster Jordi Lleonart encara no se'n tenen massa notícies. Sembla que era de Perpinyà, però residia a Ripoll. En el mateix any que acaba el retaule de sant Eudald, rep l'encàrrec de realitzar el retaule de sant Antoni abat a sant Joan de les Abadesses. Dos anys més tard, el 1626, fou contractat juntament amb Rafel Fabré per realitzar un retaule de sant Esteve per a la parròquia de Sales.[14]

A partir de la descripció es pot plantejar una hipòtesi de reconstrucció del retaule, tenint en compte sobretot l'època de realització, i posant-lo en comparació amb altres retaules de la mateixa època. Els anys vint del segle xvii la gran majoria de retaules estaven realitzats en fusta, amb la qual es realitzaven tant imatges de cos sencer com relleus, representant diferents escenes de la vida del personatge titular. La fusta, esculpida en imatges, relleus, arquitectures i ornamentacions diverses, es policromava i daurava minuciosament. En aquests anys la influència italiana ja està arrelant en la conformació dels retaules, com es pot veure en les grans estructures que s'adapten a l'espai de les capelles, a l'ordenació dels taulons en cossos i carrers separats per les arquitectures clàssiques.[15]

El retaule estava ubicat a l'altar major de la capella dedicada a sant Eudald, per tant, era el retaule major del temple, situat en el lloc més destacat i rellevant de tota l'església. Tot i tractar-se de l'obra principal, cal pensar en les proporcions del temple, ja que tot i ser-ne el patró, no té la mateixa magnitud que les parròquies de ciutats importants (com es podrà veure seguidament per les característiques del retaule).

El retaule podria arrencar d'un pedestal de pedra, d'aproximadament la mateixa alçada que la taula d'altar. Es tractaria d'un retaule de tres carrers i dos o tres cossos, possiblement seguint una estructura clàssica o «a la romana», és a dir, una distribució de les escenes d'una manera relativament uniforme, en què totes les escenes ocuparien aproximadament una mateixa superfície, organitzades de forma reticular i separada per columnes clàssiques (en algun dels seus tres ordres —dòric, jònic, corinti—, o en combinació d'aquests). En el carrer central, hi podia haver una fornícula, possiblement més preponderant que la resta, que ressaltaria l'escultura de cos rodó del sant. En els carrers laterals hi hauria dues escenes a cada costat. Podria ser que hi hagués un tercer cos, on hi podria haver una altra escena, en forma de relleu esculpit, i flanquejada amb imatges de sants als laterals. A l'àtic hi hauria una crucifixió. El conjunt estaria ornamentat amb diversos motius, emmarcat per guardapols i tot ell daurat i policromat.[16]

Les històries que es representen en el retaule són la part més explícita en les descripcions: cada taula està detalladament explicada, com qui relata la mateixa vida de sant Eudald. Però malauradament no està tan ben explicada la disposició d'aquestes imatges ni tampoc tota la resta d'elements que no són historiats, per exemple, com era l'ornamentació (elements vegetals, sanefes, etc.) o com eren les arquitectures (tant pel que fa als ordres arquitectònics com a la forma dels guardapols). Però una hipòtesi plau-

sible podria ser la següent; a la part central hi hauria una fornícula amb la imatge de sant Eudald «de bulto», amb els atributs del seu martiri: els tres claus en una mà, un llibre a l'altra, i la daga clavada al pit. Als carrers laterals hi hauria dues escenes en dos taulons superposats: a la part esquerra a dalt, alguna escena referent a la predicació, i a sota, l'escena principal del martiri del sant, el moment en què se li claven els claus al cap i la daga al pit. A la dreta, dues escenes més, la ja esmentada taula conservada, en què el sant és llançat daltabaix de la muralla, i a sota, el trasllat de les relíquies cap al monestir, on dos monjos són perseguits pels francesos.[17]

La descripció parla també d'una crucifixió que fàcilment es pot situar en la part més alta i central del retaule, però també fa referència a una altra escena i a diverses representacions de sants. L'escena és el *Naixement de la Verge*, i podria ser que estigués situada just a sota de la crucificació i sobre el sant Eudald de cos rodó; i en els laterals d'aquestes, potser de cos rodó, hi hauria sant Gregori, sant Jeroni i un cap de sant Pere a l'esquerra, i sant Maurici, sant Esteve i un cap de sant Pau a la dreta.[18] Per últim, una de les parts més importants del retaule estaria formada per una mena de sagrari, segurament incorporat al carrer central del retaule, on hi hauria les dues caixes amb les relíquies del sant, protegides per una porta de ferro, però alhora visibles per a tots els devots.[19]

Aquesta és una reconstrucció hipotètica, ja que a través de les descripcions conservades no es pot saber amb total seguretat la distribució de les escenes ni com eren aquestes, ni molt menys de quina tipologia de retaule es tractava.

A Montagut, un dia d'estiu de 1639, el prevere Coromina conclouria que, definitivament, el sant venerat és sant Eudald, el mateix sant Eudald venerat a Ripoll.[20] Els trets més recognoscibles de sant Eudald i els que configuren la seva iconografia són els tres claus que li claven al cap i la daga que li claven al pit. A més a més, també apareix vestit de sacerdot, i pot portar un llibre a la mà, com és aquest cas.[21] Tres de les escenes representades formen part de la vida de sant Eudald, que el prevere Coromina coneixia perfectament, i que estan descrites en la vida del sant, però és especial l'escena del trasllat de les relíquies, ja que representa un episodi de la llegenda local, l'arribada de les relíquies a Ripoll, fet que d'alguna manera fa el retaule particular.

L'altre retaule de sant Eudald a Ripoll es coneix per una fotografia presa abans de la seva destrucció el 1936.[22] L'església de Sant Eudald de Ripoll passà per una sèrie de reconstruccions des de la seva primera construcció el 1054. El 1822 es fan una sèrie de reformes a l'església, que sembla que ja havia quedat petita, i entre aquestes reformes hi entraria la construcció del nou retaule. Sembla que el retaule no es féu de nou, sinó que s'aprofità el monument de Setmana Santa utilitzat pel monestir, adaptant-lo a les necessitats del culte a sant Eudald. Les fotos no permeten veure massa bé els personatges representats, però Bonet i Llach aporta una descripció del retaule.[23] La fornícula central,

ara ja en forma d'edicle, estaria ocupada pel sant, vestit de sacerdot i amb els seus atributs —els claus a la mà i la daga clavada al pit. Flanquejant el sant hi ha dos àngels, segons Bonet i Llach amb la palma del martiri i la corona de la victòria, als laterals del retaule i emmarcats per columnes; a la part superior, al centre, una imatge de la Immaculada Concepció, i sembla que als costats hi ha dues taules esculpides, no identificables. Coronant el retaule, a la part superior central, podria haver-hi el Sant Esperit. Les relíquies del sant ocupen un lloc central en el retaule, als peus de la gran figura del sant, al centre, just darrere l'altar, i visibles pels fidels.

Formalment es tracta d'un retaule que s'ha anomenat «neoclàssic», on les arquitectures són pràcticament més importants que les figures escultòriques, i on els panells esculpits tendeixen a desaparèixer, creant una composició molt més unitària, i on la part central cobra pràcticament tot el protagonisme. En comparació de les obres precedents, que s'han anomenat «barroques», els retaules del final del segle xviii i del segle xix són models més sobris, on en certa manera es depuren, es tornen estructures, ja no formades per taulons reticulars, sinó que segueixen més aviat els models arquitectònics: un basament, un cos principal on resideix la imatge titular, fet de columnes que formen una fornícula, la qual estructura la resta del retaule, i sovint, coronats per un àtic majestuós. En aquest cas el retaule de sant Eudald es pot posar en paral·lel a diversos retaules, malauradament la majoria desapareguts, del segle xviii.[24]

Els retaules de Sant Ou de Jou, al llarg del segle xvi

Les obres conegudes de Sant Eudald de Jou, a Montagut, són dues —sense tenir en compte la imatge escultòrica que avui presideix la capella—: dos retaules pictòrics dels quals no se'n conserva res. Les fonts d'estudi són les descripcions de les dues obres que ofereixen Coromina i el predicador del segle xvii pare Antoni Rossell, i el contracte de realització del «retaule nou».

En el manuscrit és estrany que Coromina proporcioni descripcions de dos retaules, que ell mateix anomena «el vell» i «el nou» respectivament, de tal manera que per les seves paraules sembla que els tingui tots dos a l'abast mentre els descriu. Quan es realitzava un retaule nou en substitució d'un altre, el més antic es treia de circulació (es podien reutilitzar les taules, de vegades es venien als mateixos artífexs que realitzen les noves obres, o bé es podien donar o vendre a altres temples); el que és curiós en aquest cas és que sembla que els dos retaules convisquin en el mateix espai per un temps prolongat. En el moment que es realitza la descripció dels retaules —la del pare Antoni Rossell és del 1646— fa 80 anys que s'ha encarregat el retaule nou —el 1563. Cal dir però, que la descripció dels retaules es fa sobre la base del retaule nou, per tant, proporciona més informació del segon retaule, que de tant en tant posa en paral·lel amb el vell.

En comparació del retaule de Ripoll, els dos de Sant Eudald de Jou deurien ser molt més modestos, tant per les mesures, com per les característiques de la parròquia i també per la diferent tècnica, ja que els retaules de Sant Eudald de Jou eren ambdós retaules pictòrics.

El retaule vell[25] seria de mides modestes, menys de nou pams d'amplada i menys d'onze pams d'alçada, que és el que mesurava el retaule nou. No es pot saber de quina època és, però seria atractiu —i en certa manera plausible— que es tractés d'un retaule de tipologia gòtica, o com s'anomenava aleshores «a la flamenca».[26] El carrer central estaria format per la imatge pintada de sant Eudald com a sacerdot, amb els atributs que el caracteritzen: els tres claus del martiri, la daga al pit, i a diferència del retaule nou, el coll segat que, segons explica Coromina, és conseqüència del seu martiri. Malgrat aquesta representació, el sant no fou degollat. Aquesta representació del sant amb el coll segat només apareix en aquests casos, i podria tractar-se d'una confusió, com suposa Bonet i Llach.[27] Aquesta taula seria la més gran de tot el retaule, i ocuparia la mateixa alçada que les escenes del lateral; és a dir, podria ser que les escenes laterals seguissin una forma quadrangular, i la central rectangular. Així doncs, en el carrer esquerre hi hauria, a dalt, l'escena del miracle en què el sant ressuscita un nadó a Tolosa, i a la part inferior, el miracle en què el sant fa brollar una font d'aigua al mig de la terra erma. Al lateral dret, a la part superior, es representaria el martiri del foc, on el sant està lligat sobre el foc, però el foc no l'abrasa a ell, sinó als seus enemics, i a la part inferior, l'escena principal del seu martiri, en què li claven els claus al cap i la daga al pit.[28]

En relació amb la descripció del retaule nou, es pot pensar que aquest també estava coronat per una crucifixió, que és l'escena més freqüent que es realitzava en els retaules gòtics. La descripció no deixa clar aquest punt, i només parla de la representació de sant Pere i sant Pau, que podrien estar ubicats a la part superior dels carrers laterals, sant Pere sobre el miracle de la resurrecció de l'infant, i sant Pau sobre el miracle del sant en la foguera, potser adoptant una forma rectangular, acabada en punta semicircular o en forma d'arc ogival.[29]

Pel que fa a la seva composició, no es pot saber massa res de l'estil i l'execució de les pintures, però es pot deduir quelcom de la forma i tipologia del retaule, sempre tenint present que no es tracta de res més que d'una hipòtesi. Es tractaria encara d'una estructura «a la flamenca», és a dir, seguint la forma encara gòtica dels retaules; estructures més aviat verticals, dividides de forma reticular, i segurament separat per muntants daurats, essent cada escena independent de les altres. Sembla ser que seria un retaule sense predel·la, o si més no, no n'arriba cap descripció; podria ser que a sota del retaule ja hi hagués un espai dedicat al resguard de les relíquies, i per tant, podria ser un substitut de la predel·la.

Sortosament es conserva el contracte del retaule nou.[30] El 1563 un obrer de la parròquia encarrega a Gabriel Palomer i a Pere Antoni Vilanova, pintors d'Olot, la realització del retaule pel preu de trenta sis lliures barceloneses i en el termini d'onze mesos,[31] perquè el que tenen aleshores és «petit y molt vell y corcat». El fet que s'anomeni molt vell i corcat no dóna massa referències de la datació del retaule antic, ja que en qüestió de pocs anys, els retaules mal resguardats podien envellir considerablement. Però sí que pot donar una pista del canvi de gust, i per tant, que també es consideri vell per tractar-se d'un retaule *passat de moda*. Poder llegir el contracte i les descripcions posteriors a la realització del mateix permet veure que l'obra projectada en un inici no acaba essent exactament el que es demana en el contracte.

Aquests mestres olotins treballaren sobretot per la comarca, d'on se'ls coneixen bastants contractes, però poques obres. Els Vilanova foren una nissaga de pintors que treballaren activament a la Garrotxa, tot i que sempre en obres modestes. Una de les obres conservades de Pere Antoni Vilanova que és important destacar aquí és el retaule de sant Sebastià de l'església de Sant Joan les Fonts, pintat el 1564, que podria ser que tingués una estructura molt semblant al retaule de Sant Eudald de Jou. És rellevant establir una comparació amb aquest retaule, ja que està realitzat pel mateix artífex i en aquest cas es conserva l'obra i el contracte de realització.[32]

Tot i que és un retaule vell, és el punt de partida i el referent per realitzar el nou: les quatre escenes dels carrers laterals són les mateixes, pintades amb molt petites variacions, com destaca el prevere i domer Coromina. El que més canvia (tot i que no pas d'una manera substancial) és, segurament, la tipologia i l'execució de les pintures del retaule, i no tant el contingut de les escenes.[33] A la part central, doncs, apareix el sant assegut, vestit de sacerdot, amb els tres claus del martiri en una mà i amb un llibre a l'altra. Aquesta taula central també deuria ser una mica més gran que les altres, per tal de remarcar la importància del sant. L'àtic estava coronat per una crucificació, en aquest cas flanquejada per la Mare de Déu per una banda, i sant Joan per l'altra, tot i que no es pot saber si estaven dins de la mateixa escena o bé en taulons separats. En un principi en el contracte es llegeix que hi ha d'haver sis escenes: aquestes quatre, la central del sant, i a més a més, una altra escena on només s'especifica que hi ha d'haver el sant, i que havia d'estar ubicada a sota de la imatge central del sant Ou sacerdot; sembla, però, que aquesta no es va fer, segons les descripcions posteriors.

El contracte deixa palesa la voluntat de l'obrer per realitzar un retaule més modern que l'anterior, i especifica que ha de ser un retaule «a la romana». Amb aquestes paraules es designen els retaules que, en contraposició amb els retaules «a la flamenca», segueixen una estructura clàssica, és a dir, utilitzant els ordres arquitectònics clàssics, tant les columnes, els capitells i les fornícules, com els entaulaments. Aquests retaules continuen estructurant-se d'una forma reticular, on les escenes estan diferen-

ciades entre si, i en aquest cas, separades per columnes, i arquitectures que seguirien aquests ordres clàssics. Podria ser que la imatge central de sant Eudald estigués remarcada d'alguna manera, per diferenciar-la de la resta, potser amb columnes més preponderants, o amb una doble columna, una fornícula o senzillament amb columnes més grans que la resta. En el contracte apareixen també referències a un bancal esculpit i daurat, sense especificar quin tipus d'imatges, potser «fullatges o altre pintura coneguda» com demanen al guardapols, o les «talles a lo romano»[34] a la part de l'àtic, flanquejant l'escena de la crucifixió. Tot i tractar-se d'un retaule que es demana per contracte «a lo romano», encara no es pot comparar amb l'obra de Ripoll realitzada el 1622, sinó que segurament s'acostaria més a un retaule pictòric «a la flamenca», sobretot tenint en compte l'època de realització i els artífexs encarregats de l'obra.[35]

És curiós que no es realitzés la figura central de cos rodó, esculpida, com ja es feia en molts retaules gòtics, però també ja des del segle xvi. Però aquesta taula central, en algun moment de la història, es canvia per una estàtua del sant «de bulto», com se sap per la notícia que dóna del retaule el 1926 Eudald Rota, en què es diu que «l'altar és molt senzill, amb quatre quadros pintats representant pinturas de la vida del sant, que tenen ben poc mèrit. Al mig, "de bulto", l'imatge titular, d'uns 3 o 4 pams d'alsada i desota, dintre del sacrari, una estatueta de St. Eudald al peu de la qual es veuen darrera un vidre les relíquies del sant».[36] Avui en dia ja no queda retaule, però hi ha una figura de sant Eudald.

Tot i que la primera notícia que es té d'un retaule dedicat a sant Eudald sigui a Montagut, és versemblant que, juntament amb l'inici del culte a Ripoll es donin també les primeres representacions artístiques. Encara que les relíquies siguin el motor del culte, aquestes anaven sempre acompanyades de les imatges, i conjuntament es presenten com a imatge, forma i símbol d'un culte.[37] A partir de l'arrelament a Ripoll, el culte es propaga per altres regions, degut a diversos motius. La llegenda, més que la història, explica que una part de les relíquies —no es coneix com ni quan— arriben a Montagut, un indret situat aproximadament a 50 quilòmetres de distància. Sigui com sigui, potser per interessos personals d'algun personatge important en el seu moment, a Montagut hi ha una capella que encara avui està dedicada a sant Eudald.

És interessant veure que, a partir dels diferents retaules, es veu també l'evolució de la retaulística al llarg dels segles: des de la primera obra pictòrica, d'estructura encara gòtica, fins a l'última neoclàssica i sòbria del xix. Però mostrant sempre el mateix tema, la persistència del culte a sant Eudald. Com s'ha vist, cap dels quatre retaules de sant Eudald no són iguals, ni sempre es representen les mateixes escenes. Per al prevere Coromina allò més important era destacar que sant Ou o sant Thou era ,, el mateix sant Eudald que es venera a Ripoll, i per contrastar-ho, es remet (en la comparació dels retaules) a dos aspectes: la iconografia del sant i la representació de les històries de la seva vida, elements que apareixen en tots els retaules estudiats.

Bibliografia

AA.VV. (1998). *De Flandes a Itàlia. El canvi de model en la pintura catalana del segle XVI: el bisbat de Girona*. Catàleg de l'exposició. Girona: Museu d'Art.

BELTING, H. (1994). *Likeness and presence. A History of the Image before the Era of Art*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

BONET i LLACH, Ramon (1984). *Vida i culte de Sant Eudald, patró de la comtal vila de Ripoll. La història, la tradició, la llegenda*. Ripoll: Bonet.

BOSCH BALLBONA, J. (2006). *Alba daurada. L'art del retaule a Catalunya*. Girona: Museu d'Art.

FERRANDO ROIG, F. (1950). *Iconografía de los santos*. Barcelona: Omega

MARTINELL, C. (1959). *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya. El primer barroc (1600-1670)*. [Monumenta Cataloniae, X] Barcelona.

MARQUÈS, J. M. (2000). *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*. Girona: Diputació. [Segons Marquès, la parròquia de Sant Tou de Jou fou suprimida el 1592]

MARTINELL, C. (1963). *Arquitectura i Escultura barroques a Catalunya. Barroc Acadèmic (1731-1810)*. [Monumenta Cataloniae, XII] Barcelona.

RÀFOLS, J. F. (1980). *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña, Baleares y Valencia*, vol. III. Barcelona - Bilbao.

RAGUER, T. (1915). «L'antiga Iglésia i Altar de Sant Eudalt (Nota Històrica)», *La Veu Comarcal*, any II, núm. 58 (8 de maig), p. 12-13.

RÉAU, L. (1998). *Iconografía del arte cristiano. Iconografía de los santos*. Barcelona: Serbal, t. 2, vol. 5.

SALA i GIRALT, C. (1987). *L'art religiós a la comarca de la Garrotxa. El Pre-renaixement, el Renaixement, el Barroc i el trànsit d'una tendència a l'altra (seg. XV a XVII)*. Olot: Alzamora.

GOIGS EN

del gloriós

la Imatge i Reliquia del qual
mateixa invocació
PARROQUIA DE MONTAGUT,

ALABANSA

S. EUDALT

se venera en lo Santuari de la
situat en la
BISBAT DE GERONA

Puig d' est poble fervorós
Sou amb tanta fe invocat:
Sant Eudalt màrtir gloriós,
Siau lo nostre advocat.

Per la voluntat divina
Nasquereu en Llombardía,
Eixint de la idolatría,
Com a rosa de la espina:
Columna de foc hermós
En lo ventre figurat: etc.

Apartàreuvos del pare,
Qu' era lo compte Liró,
Prenent un sant companyó
Que 'us servís de pare y mare:
Penitencia vostre cos
Feu vint anys en soledat: etc.

Quan entrareu en Tolosa,
Mostrà Deu ser Vos gran sant,
Ressucitant un infant,
No trovant-se més de la ossa:
Per succés tant portentós
A Deu lo poble ha alabat: etc.

Altres miracles obrareu,
Qu' es lo número molt gran,
Tant, que contar no 's podràn
Los morts que ressucitareu;
Aquest poble grans favors
Per Vos de Deu ha alcansat: etc.

Notable miracle fou,
Que quan de Roma veníau,
Per la gran set que teníau,
Fereu eixir una font
D' una gran roca, al famós
Moisès habent imitat: etc.

A quinze endemoniats
Del mal esperit lliurareu,
Moltíssims malalts curareu
De grans mals atormentats:
Molts la vida, amb gran fervor
Invocant-vos, han salvat: etc.

Per Vos cegos cobran vista,
Los muts cobran lo parlar,
Los coixos lo caminar,
Alegría la gent trista:
Sempre est poble ha estat per Vos,
De peste i fam deslliurat: etc.

Remei, sant Eudalt, donau
A tot mal de cap i orelles,
Perque per ell i per elles
Vos ficaren aguts claus:
I est poble amb vostre socós
Sos animals veu curats: etc.

De Deu sempre habeu lograt
Gracies per vostres devots,
Que amb vostre poder son tots
Del dimoni deslliurats:
Qui 'us implora, sempre en Vos
Consol i amparo ha trobat: etc.

També teníu alcançat
De Deu, per nostra ventura,
Que'l qui 'us invoca amb fe pura,
Se lliure de tempestats,
I que tot lo del seu fos
De pedra i tot mal guardat: etc.

Vostra fervent oració,
Fonc prest ohida de Déu,
Quan del cel s' ohí esta veu
Que 'us daba satisfacció:
«Puig desitjas que aixís fós,
Se farà ta voluntat»: etc.

Manà lo pervers mal rei
Que fosseu arrossegat
I després fosseu llençat
Al mitj d' un foc molt cruel:
Quedà indemne vostre cos
I los ministres cremats: etc.

Finalment aquell rei foll
Vos donà una mort cruel;
Après per gracia del Cel,
Foreu portat a Ripoll:
Montagut també ditxós
Vos venera amb gran pietat: etc.

A vostre hermós Santuari,
En lo veinat de Vilars
Situat, de totes parts
Devots véuhent-se arribar-hi;
I adorar de vostre cos
Les reliquies, postrats: etc.

TORNADA

Puig que amb Deu tant poderós
Sou per vostra santedat:
Sant Eudalt màrtir gloriós,
Siàu lo nostre advocat.

℣. *Justus ut palma florebit.* ℟. *Sicut cedrus Libani multiplicabitur.*

OREMUS:

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus: ut intercedente beato Eudaldo martyre tuo, et a cunctis adversitatibus liberemur in corpore, et a pravis cogitationibus mundemur in mente. Per Christum Dominum nostrum. ℟. *Amen.*

L' Exm. e Ilm. Sr. Bisbe de Gerona amb decret del 23 de Octubre de 1871, i l' Ilm. Sr. Bisbe de Vich amb decret de 6 de Janer de 1872, concedíren cada un 40 dies d' indulgencia a tots els que llegesquen o canten u oigúen cantar o llegir els presents Goigs.

OLOT: Imprenta i Llibreria de Ramón Bonet, Major, 3.—1913

Apèndixs

Reproduïm algunes pàgines del manuscrit del reverend Coromina, estudiós i propagador del culte de sant Eudald, que fan referència a la recerca que avui ens ocupa. La correspondència del segle xvii, que aquest estudiós manté amb diversos corresponsals, presenta molts punts d'interès. Animem els estudiosos del Ripollès interessats en la història local, a verificar si en una masia de Tortellà, Ca l'Espigoler, conserven encara els inèdits de Coromina. Com hem dit, la documentació reunida per aquest capellà es basa en diverses fonts, difícils de poder contrastar. Eudald Rota la va recopiar al segle xix sense gaire ordre ni concert. Cal dir que la transcripció no és massa correcta, ja que sovint surten consignats mots de difícil lectura perquè potser no entenia correctament la lletra i les abreviatures del segle xvii.[38] *Anotem el text quan ho creiem convenient.*

[Capella de Sant Eudald de Sant Pere de Montagut]

[p.108] «Lo Sant venerat y honrat en la present capella de Sant Thou del Jou de la Parroquial de Sant Pere de Montagut, pròpiament no se anomena Sant Thou com lo de Salrà [Celrà], sinó Sant Eudalt conforme lo de Ripoll, lo qual sagrat Cos te la vila de Ripoll en una iglésia particular dedicada a son nom, com consta en lo present llibre en la història de aquest Sant, lo qual trobaran en la pàgina [en blanc] encara que la dita capella o iglésia particular de dit Sant en la vila de Ripoll edificada se diu y se anomena Sant Thou, conforme me escrigué ab una carta (la qual guardo per a prova) mossèn Sebastià Bosch, prevere y beneficiat, resident a dita Iglésia de Sant Thou de la vila de Ripoll, y també conforme clarament y evidentment se pot provar ab la història llatina de la vida y miracles, y ofici de aquest sant continuada y escrita en lo present llibre de un monjo de la vila de Ripoll en la pàgina [en blanc] en lo qual també estava escrit lo cànon de la missa y lo demés de allà; los quals fulls fàltan ara assí perquè jo ne'ls ne treguí, y així tinch per a mi sevara [sic] est llibre, en temps pa[s]sat servia de missal en la present capella, y en totas las parts ahont se deu anomenar-se est sant gloriós sempre se anomena *Eudaldus* y també en las indulgències antiguas que estan fixas a la paret de la present capella, se anomena eix mateix. Al contrari se anomena en la oratió llatina, qui és a la fi dels goits o cobles estampadas de sant Sist i Sant Thou, venerats en Salrà la qual y le trasladava, *verbo ad verbum* assí, que diu de la manera següent: *deus qui annuo sanctorum [martyrum] tuorum Eudaldi et Sisti solemnitate lætificas consede propitius ut quorum gaudemus mentis accendamur exemplis per Dominu, etc.* Del qual fas fe jo Pere Antoni Coromina, prevere y domer de Montagut de la doma de Cabirol y de S. Tou de la dita parròquia».[39]

[p.109-129] **Vida del Benaventurat Sant Eudalt màrtir, lo qual sagrat cos té ab molta veneració la vila de Ripoll en una Iglésia particular dedicada a son nom que està dins lo mateix poble** [Als sis de Novembre se celebra cada any festa en Ripoll de la traslació de Sant Eudalt.].[40]

[p. 129] Anomenas lo llibre estampat y aprobat de ahont es estava treta y trasledada la demont dita història de la vida del benventurat sant Eudalt, lo *flossantorum* y història general dels sants de Catalunya, lo qual compongué lo molt religiós y venerable pare fra Antoni Vicens Domènech; lo qual cos es tingut en molta veneració, per molts miracles que ha fets, com trobarà en lo mateix *flossantorum* al principi, en lo qual està escrita la vida de aquest venerable pare que fou religiós del ordre de predicadors, y està en la capella del Roser en lo monestir de predicadors en la antiga y molt noble ciutat de Girona, la qual vida compongué lo Pare mestre Fra Domingo Ximénes, religiós del mateix ordre als 19 de janer any de la nativitat del Senyor de 1630.

[p. 129] [Dues cartes sobre sant Eudald]

Tresllat de duas cartas que me escrigueren de la vila de Ripoll acerca de Sant Eudalt, cos sant de aquella vila, patró advocat, la primera es la que se segueix.

[Dos cartas ab que·s prova lo sant venerat en la capella de St. Thou de Montagut són lo mateix que lo de Ripoll]

I

«Senyor perdon vostra mercè de la tardansa de la resposta. Vostra mercè me demanava saber acerca de Sant Eudalt, dich a vostre mercè jo mateix y so [p.130] anat a saber tot lo que hi ha en això en aqueixa iglésia; encara que·s diga Sant Thou no és sinó Sant Eudalt. Està ab una caixa de plata, lo cap està ab altre pessa de plata com si fos mitx cos ab las espatllas, estan las dos caixas sota lo retaule, ab un armari ferrat de ferro a la part a cara del altar, una reixa de ferro, obrint las portas sobre lo altar se vèhuan las dos caixas ahont està lo cos de Sant Eudalt, y no Sant Thou sinó los gentils li posaran nom Tost. Sant Pancrasi, qui·l batejà li posà [per] nom Eudalt, no té altre nom sinó del màrtir, y fou lo martiri los tres claus li posàren en lo cap y als pits una daga, y li donaren a beurer plom fos, y·l posàran dins una bota de claus clavada y·l llansaren de una muralla fins vaix. I està en lo altar al mitx del retaule dret, vestit com a sacerdot, per a dir misa, ab lo llibre en la mà esquerra, y la dreta los tres claus, y als pits la daga ficada, de aqueixa manera està com a sacerdot fet bulto. Tot lo retaule és de mitx relleu: los taulons, las parteras ab figuras y sants. A la sima del retaule Christo crucificat, a dessota la Concepció de Nostre Senyora; [p. 131] a la mà dreta sant Gregori, y un cap de sant Pere; sant Hierònim a la mà esquerra, sant Maurisi, y un cap de sant Pau apòstol. Sant Esteva; los taulons de sant Eudalt són de mitx relleu, són quatra a la mà dreta; y és quant predicava, y cuant lo martirisavan; està agenollat ab las mans al cel, tot nu, ab panyos, devant lo mal iniquo Rey, ab los verdugos li pósan los claus al cap picant-los ab una massa, y un li fica la daga als pits.

A la mà esquerra lo tauló, quant lo llansaren de la muralla, lo sant Pancrasi li ysqué. Lo altre és quan los monjos de Ripoll lo aportàvan ab uns sarrons seguint-los los francesos sense aconseguir-los. Lo demés sabrà en lo *Florsantorum* de sants extravagants refformà lo Pare Domènech del ordre de predicadors y mirarà vostra mercè, als onze de maitx tot lo de sant Eudalt del dia que fou engendrat a fins abui tot lo que ha passat, ell nos guarde de tot mal del cos y ànima. En dita Iglésia y és lo altar de santa Llúcia, a la mà dreta, ni ha una capella; a la mà esquerra sant Maximí y sant Blay, bisves, a [p.132] la mà dreta y hont està la pica de la aygua beneyta un Christo crucificat, passada una porta y ha altra altar de Nostra Senyora del Carme, sant Cosme y sant Damià, altre altar de sant Eloy, lo cap del altar sant Joseph y sant Antoni, altre altar de sant Christòfol, al costat y ha altre porta, y ha un porxo en la paret molts miracles ha obrats lo Sant, al cel lo vejam. De Sant Joan las Badesas als 26 de juliol del any 1639.

A m[ossèn] Pere Antoni Coromina, prebere y domer de Montagut

Joan Barrera, fuster, servir lo desitja.

Del qual fas fe jo susdit Pere Antoni Coromina, prebere y domer de Cabirol de Sant Thou de Montagut»[41]

II

[p. 133] Altre carta escriguí a mossèn Sebastià Bosch, prebere residint en dita Iglésia de Sant Eudalt de la vila de Ripoll enviant-li los goits[42] dins una carta, desitjant saber si eran los mateixos se cantàvan en dita Iglésia de Sant Eudalt de la vila de Ripoll, y si ni habia de estampats me n'enviàs, perquè los mateixos que li envi-hi, me los havían enviats fa molt temps havia de la vila de Ripoll, y així me respongué ab la següent carta. [43]

«Jo tinch rebuda sa carta en resposta de la qual dich a vostra mercè que nosaltres tenim assí en Ripoll una capella de Sant Eudalt, y encara que la capella es diu sant Thou, lo sant nos diu Sant Thou, conforme son los cossos sants que son a Salrà,[44] sinó que se diu Sant Eudalt, que és un sant màrtir conforme pot vostra mercè veurer ab los goits o cobles que vostra mercè me ha enviadas dintre de sa carta, los quals goits, o cobles dich a vostre mercè que són los mateixos que cantam nosaltres, los quals li torno jo enviar aquí junt ab esta. Aquí no n'han may estampats, y per no haver-ni de estampats no li'n puch [p.134] enviar. És lo sant gran cortezà del cel, santificat com lo Batista en las entrañas de sa mare, pues tot lo temps que·l portà al ventre, vegé que de las suas entrañas partia una columna de fochaffins al cel. Tingué sciència infusa, pues fonch tant gran predicador de la fe, sens haber-se-li ensenyat, conforme consta de sa vida en lo *Flossantorum* dels Sants de Catalunya. Y finalment fóran y són tant grans las excelències de aquest inclít màrtir y patró de esta vila que és impossible contar-las. Tinguia'l ab bona devoció que

Nostre Senyor li té concedit tot quant li demanarà, y vostra mercè me mània moltas cosas que sían de son servey, que·l serviré ab molta voluntat. Déu lo guarde de Ripoll y sa casa, als sinch de octubre de 1638.»

Senyor Coromina Sebastià Bosch, prebere

Esta carta me envia a mi de Ripoll, lo dit mo Sabastià Bosch la qual he trasladada assi jo Pere Antoni Coromina, prevere y domer de Cabirol y Sr. Thou de la parròquia de Sant Pere de Montagut.

[p. 135] Descripció del retaule de Sant Eudalt

Altre evidènsia y prova de que lo sant venerat en la capella de Sant Thou de la parròquia de Montegut, és lo mateix que lo de Ripoll, és que està pintat lo sant en esta capella de Montegut del mateix modo com narra la història y vida de est gloriós Sant; y està pintat lo sant en lo retaule de la present capella del mateix modo que està pintat en Ripoll; estan pintats los miracles en lo altar de la capella de Sant Thou de Montegut de la manera següent, conforme està posat en dita capella

En lo mitx del retaule està pintat lo sant com a sacerdot vestit de vestiduras sacerdotals ab casulla com per a dir missa, assentat en una cadira; en la mà esquerra té un llibre y en la mà dreta tres claus: y en lo retaule vell està pintat lo dit sant gloriós ab lo martiri de cuant fonc degollat, que és ab lo séch vermell a l'entorn del coll com qui té lo coll segat. [Que aparyx sanch de la degolladura; té un llibre ubert en la una mà y en la altre los claus està també en una cadira]

Al tauló del capdevall està pintada [p.136] la història. Està lo sant tot nu, lligat en un pal ab las mans de part enderrera lligades, està allí lo rey pagà y cuatre botxins, los cuals ab martells de ferro li estan picant dos claus que té en lo cap ficats; altre clau té ficat en los pits, lo qual en lo retaule vell està pintat a modo de punyal. [y en lo retaule vell està pintat lo rey y sos ministres y lo poble mirant lo espectacle, los uns demostrant alegrar-se'n; y los atres mostrant compassió del martiri que lo sant patia del cual morí, y los botxins ab las massas alsadas per a picar-li los claus e lo cap y lo punyal o clau lo sant ficat en los pits]

En lo tauló més alt està pintada la història com està lligat en un pal y lo foch no·l danya ell, sinó que està cremant y abrasant un dels botxins qui lo volían martiritzar, y està present allí lo rey pagà y altres ministres, però en lo retaule vell està pintat com lo foch crema no sols als botxins o ministres, s'i que també al rey pagà, y lo sant resta sens mal ni dany. [Lo retaule nou, conforme ab lo retaule vell, acceptades algunes particularitats que tinch notades assí, y també en la descripsió y del retaule vell y nou y fe del pare Rosell, predicador general de l'ordre de predicadors que predicà en dita capella lo dia de sant Eudalt, als onze de maitx com consta en aquest llibre en la pàgina 73.]

En lo tauló més vaix de la altre part del altar està pintat lo miracle com està agenollat ab las mans juntas o plegadas, y una vergueta o bastonet té lo sant en lo mitx de las dos mans plegadas ab lo cual bastonet ferint en una roca o penya molt gran ysqué un gran doll de aygua en grandíssima [p. 137] abundància que regave los camps com diu la història. En aquest llibre, pàgina 114. [Y esta pintada allí prop de la penya de hont ix la font de la aygua, la ciutat de Fiu de la cual ysqueren los pagans per a péndrer lo sant per a portar-lo devant llur president sabent que era cristià com diu la història y vida de Sant Eudalt.]

En lo tauló més alt està pintat assentat en una taula parada ab viandas per a menjar en companyia de cuatre monjos; y al devant de dita taula està agenollada una dona ab un minyó nu en las mans, y dit minyó té una poma en cada mà, y un home també agenollat que és lo miracle obra sant Eudalt cuan resuscità lo infant en la ciutat de Tolosa. Com consta pàgina 113. [Los cuatre monjos assentats en la taula ab sant Eudalt, són Gayo, Alexandre Vicensio y Honorio, lo hu dels cuals està en lo altar nou ab les mans plegadas com admirant-se, y los altres ab les mans poch apartadas y divididas la una de les altres com admirant-se, y en lo retaule vell estan pintats los dos monjos ab les mans juntas devant los pits, com a animals y espantats de tal prodigi y maravella y los altres ab les mans divididas també maravellats.

En lo tauló del capdemunt està pintat un Christo crucificad ab Nostra Senyora de una part y sant Juan de la altre. Esta és la pròpia forma y trassa de l'altar de Sant Thou de dita capella de la parròquia de Sant Pere de Montegut del Bisbat de Girona. Assò he escrit jo Pere Antoni Coromina, prebere y domer de la doma de Cabirol y rector de la capella de sant Thou de la parròquia de sant Pere de Montegut y actualment me estaba mirant lo retaule de dit Sant quant escrivia assò. Lo modo y forma com està pintat lo retaule de Sant Eudalt de [p. 138] Ripoll està scrit en aquest llibre en la carta primera que escrigué mestre Joan Barrera, fuster de la vila de Sant Juan las Badessas com consta en la pàgina 129.

La altre evidènsia y prova de que lo sant venerat en la present capella de la parròquia de Montegut, vulgarment anomenada la capella de sant Thou no és sant Thou de Salrà, és que en la parròquia de Salrà se celebra la festa de Sant Thou als disset de Juliol, y en la parròquia de Montagut se celebra de immemorables temps als tres del mes de octubre. [Que St. Thou de Salrà se celebra als 17 de juliol consta en lo Flossantorum de Catalunya, pàgina 96]. ~~La altra evidensia y prova de Sant Thou se trobará en lo present llibre en lo full numero 500 que ha de sera en lo full 2.~~

[no deu ser esborrat]

La altra evidènsia és que en unas butllas vellas que estan fixas en la paret de dita capella de indulgències y perdons concedits en dita capella se anomena lo Sant Eudaldus en llatí, y també se anomena de la mateixa manera en lo offici del sant, està escrit en lo

llibre vell, en los fulls de pergamins són en lo present llibre, en lo full 34, que aquí comenza lo offici de dit Sant, matinas, y [p. 139] horas. Que vist lo cànon de la missa ne traguí jo altres fulls no y éran de necessitat, vist hi havia ja missal en dita capella. Tinch per a mi servia est llibre com de fulles y en un menester per dir missa vist lo troví dins una caixa de dita capella. També es prova certa no ser lo sant Thou de Salrà puitx en los goits estampats ó cobles de sant Sist i sant Thou de Salrà no se anomena sant Thou de Salrà en la oració dels goits o cobles estampadas que és llatina, no se anomena com tinch dit Eudaldus sinó Eovaldus com consta en lo present llibre en lo numero 500, que a de estar en lo full 2.

Altra evidènsia de Sant Eudalt se trobarà en lo present llibre en la pàgina 103.

Altre evidència de Sant Eudalt se trobarà en lo present llibre en lo fi de la història llatina en lo full 28 pàgina 65.

La altre evidència és que està pintat lo Sant gloriós en lo altar major de la parròquia de Argelaguer, del Bisbat de Girona, del mateix modo que està pintat en la present capella, so és ab tres claus en una mà [p. 140] y ab lo llibre en la altre mà: y ha un rètol baix dejús los peus del Sant que diu Sant Eudalt, ab lo cual se prova clarament anomenar-se lo sant venerat en la present capella sant Eudalt, y no sant Thou, que sant Thou és lo que es venerat a Salrà y cada any, en Argelaguer fan un offici de sant Eudalt als onze de maitx que és la festa del sant.

COBLAS

A honor y reverència del gloriós màrtir Sant Eudalt, lo cual sagrat cos de la vila de Ripoll de las relíquias del cual tenim part de ellas en lo peu de una figura «de bulto» de Sant Eudalt en la capella vulgarment anomenada de Sant Thou de la parròquia de Sant Pere de Montagut del Bisbat de Gerona: las cuals coblas se cantan en la Iglésia també anomenada de Sant Thou de la Vila de Ripoll, affins a la addició, que la addició *si es afegida ara de nou lo any 1644*. [He fetas estampar las coblas de St. Eudalt, jo Pere Antoni Coromina, prebere y domer de Montagut y rector de la capella de Sant Thou, als 30 de maitx del any 1646, y ne he fetas estampar quinze centas las cuals me costan tres lliuras y quinze sous y las he fetas estampar a mos gastos, y en lo mateix any acabarem de fer lo pou de dita capella, essent obrer Pere Espigoler, pagès de dita parròquia. Cóstan las ditas coblas de fer estampar en Gerona, en casa de Hierònim Palol,[45] estamper, tres lliuras y quinse sous]

[p. 141]

[Entrada]

Pus sou de tot aquest poble
devotament invocat,
sant Eudalt màrtir tant noble,
siau nóstron advocat.

Per la voluntat divina
nasquéreu en Llombardia,
eixint de la idolatria
com la rosa de la espina,
columna de foch immoble
y en lo ventre figurat
Sant Eudalt màrtir tant noble,
siau nóstron advocat.

Apartàreu-vos del pare
que era lo comte Liró,
prenent un sant companyó
que us serví de pare y mare,
féreu penitència doble.
vint anys en la soledat,
sant Eudalt, etc.

Quan entràreu en Tolosa
mostrà Déu ser vós gran sant,
[p. 142] resuscitant un infant
no trobantse més de l'o[s]sa,
alabave a Déu lo poble
que us dóna tal potestat,
sant Eudalt màrtir tant noble,
siau-nos sempre advocat

Altres miracles obraren
que és lo número molt gran,
tant que comptar no·s podran
los mors que resuscitàreu,
grans mersès en aquest poble
de Déu habeu alcansat,
Sant Eudalt màrtir tant noble,
Siau-nos sempre advocat.

Notable miracle fonch,
que cuant de Roma veniau,
per la grant set que teniau,
féreu eixir una font,
del mitx de una roca immoble,
a Moisès acomparat,
sant Eudalt màrtir tant noble
siau-nos sempre advocat.

[p. 143] Quinse endemoniats
dels dimonis llibertàreu,
infinits malalts curàreu
de grans mals atormentats,
a molts la terra no cobre
per haver-vos invocat
Sant Eudalt màrtir tant noble, etc

Per vós segos cóbran vista,
los muts cóbran lo parlar,
los coixos lo caminar,
alegria a la gent trista,
per vós fonch tot aquest poble

de pesta y fam deslliurat,
Sant Eudalt màrtir tant noble, etc.[46]

Finalment lo poble foll
de Achs vós donà greu mort,
aprés per divina sort
fóreu portat a Ripoll,
bé serà Ripoll immoble
havent lo vós tant onrat,
Sant Eudalt màrtir tant noble, etc.

[ha de ser esta posada la última, que antes sa han de dir las posadas de la addisió]

[p. 144] Pues sou en lo cel immoble
eternament coronat,
Sant Eudalt, màrtir tant noble,
siau-nos sempre advocat.

X Justus ut palma florebit
R Sicut cedrus libane multiplicabitun

Oremus

Presta, que sumus Omnipotens Deus, ut qui beati Eudaldi martiris tui natalitia colimus: intercessione eius in tui nominis amore roboremur. Per Christum Dominum nostrum. Amen. Laus Deo.

Affins assí es la pròpia cobla se canta en la Iglésia de Sant Thou de la vila de Ripoll; però estas posadas següents si són affegidas en lo mes de maitx del any 1644, per un devot del sant gloriós, tretas de la història y vida de Sant Eudalt.

Comensa la addisió

Les posadas devall escritas, si són compostas y affegidas per mi, Pere Antoni Coromina, prebere y domer, rector de dita capella.

Sant Eudalt remeis donau
a tots mals de cap y orellas,
perquè soffrireu forts claus,
picats per ell y per ellas;
y per vós ha vist lo poble
los animals són curats.
Sant Eudalt, màrtir tan noble, etc.

De Christo haveu alcansat
favors per vostres devots,
del dimoni deslliurats
fossen sens parill de mort,
y en lo part qui us invoca
favor vostre haja alcansat
Sant Eudalt, màrtir tan noble,
siau-nos sempre advocat.

I també habeu alcansat
de Christo nostre Senyor
[p. 146] que las plantas y los blats,
que tenen vostres devots
reparo y columna immoble
de pedra fossen guardats,
Sant Eudalt, màrtir tant noble, etc.

La vostra oració
fonch prest hoyda de Déu,
pus sens gran dilació
se hohí una veu del cel:
«pus me dius que així té importa
se farà la voluntat».
Sant Eudalt, màrtir tant noble, etc.

Manà al pervers y mal rey
que vós fosseu rossegat,
y al mitx de un foch molt cruel
fosseu posat y abrasat;
sens dany sou restat immoble,
los ministres ha cremats.
Sant Eudalt, màrtir tan noble, etc.

I per més atormentar-vos
los idolatres malvats,
[p. 147] vos feren bèurer plom fos
però no us ha gens danyat;
degollat vos ha al mal poble,
per Christo foreu curat.
Sant Eudalt, màrtir tant noble, etc.
Amen

Hoch est transumptum, etc. Còpia y tresllat de les butlles de la capella de Sant Eudalt, vulgarment anomenada la capella de Sant Tou del Jou de la parròquia de Sant Pere de Montegut, del bisbat de Gerona, en les quals consta que dotze arquebisbes en la ciutat de Avinyó, concediran quaranta dias de indulgència, cada hu de dits arquebisbes, als devots y devotes qui devotament visitaran la present capella de Sant Eudalt o faran alguna de les pies obres en dites bulles contingudes conforme [p. 148] baix llargament trobareu escrit. [Són los perdons que guànyan los devots de sant Eudalt qui visitaran dita capella o faran alguna de las pias obras en ditas bullas contingudas, quatre cents-y-vuitanta dies de indulgència.] [47]

[Sobre la confraria de sant Eudald]

[p. 155]

A Pere Antoni Coromina, domer.

La confraria que deya vostra mercè per la capella de Sant Eudalt se concedeix ab las indulgènsias majors que vostra mercè pot desitjar, preu que costa una dobla y mitja en or, que fan de assí tres escuts de or o quaranta sinch reals en plata, sempre que vostra

mercè los envie, que assí no·s troba un diner, anirà ab la clàusula ordinària, *pro confraternitate Sancti Eudaldi erecta seu erigenda*, de modo que ab la auctoritat del Ordinari se erigirà y·s farà lo dia del Sant festa major, y quatra altras dias del any los que voldran, se entén nomenats per lo Ordinari; tindran jubileu e indulgènsias las més que·s concedeixen assí, y ab aquest gasto de una dobla y mitja anirà també altra privilegiat per set anys y un dia la semana. Vostra mercè ordene que en tot lo serviré y faré ma obligasió.

També li fas a saber la meva fortuna, que so canonge de la Real de Perpinyà. Als deu de maitx tinguí la gràcia, [p. 156] lo mateix dia rebé las suas cartas so és la sua y una altra tinguí contento gran. Nostre Senyor me'n dex alegrar tant com ell sia servit. També si ara vostra mercè vol tornar escríurer, fàssan una carta tots junts los de casa mia perquè assi lo cost[48] és molt gran, fàssa-la vostra mercè y escriga menut que no importa sols se puga llegir; esta volta costaran las cartas un real y mitx de plata; de esta volta no·n vull ninguna cosa sinó que·m diga una missa en Sant Eudalt, que la meva gent la y pagaran; diga'ls- ho que en lo mal a[n]y? vaitx prometra que segurament lo Sant me va ajudar y me fou advocat y patró en tots mos treballs. De assò no se'n tinga mes cuydado que jo·l serviré en tot, envie los diners ab los que me enviaran la meva gent per a despedir las butllas que nosaltres ho portarem al setembre si Déu plau. Tots tres som canonges, lo de Perpinyà es canonge de Tortosa, bella provisió. Déu guarde a vostra mercè y li do molta salut tant com yo desitjo, y a Martra [sic] donga-lim comendasions y tots lo qui demanaran de mi. No dich mes. [p. 157] Maitx 25 de 1652, Roma.

Jaume Comellas[49] canonge date,

Al senyor Pere Antoni Coromina, prebere y domer de la doma de Cabirol de la Iglésia de Sant Pere de Montegut.

III

Al sr. Pere Antoni Coromina, prevere y domer que Déu guarde en Montegut

Senyor Coromina

Per lo molt que vostra mercè desitja lo jubileu que lo senyor canonge Comelles li ha alcansat, dich en resposta de la de vostra mercè de 22 del corrent, que avuy mateix hordenaré a Roma, a mon germà, que pague allà eixa dobla y mitja a dit senyor canonge Comelles y que fàssan un esfors perquè lo bolleto puga ser assí per los tres de octubre, que·m diuen és eix dia la festa, y en mi pot vostra mercè descansar[50] eixa diligènsia y assegurar-se que assò y en tot lo demés que yo·l poré servir y a vostra mercè se li offerirà lo serviré [p. 158] ab tota voluntat, y vostra mercè senyor domer estiga descansat que tindrà assí prest lo jublieu, ni li don pena que ningó nos ho embarrasse, y si ve algú fassa que se'm paguen assí en sisens, o com vulla eixa dobla y mitja sempre guste. Nostre Senyor guarde a vostre mercè y a tots.

Camprodon y agost als 25 de 1652.

Lo doctor Pere Johan Atxer. **Fi de dit llibre**

[p. 73] Notas y descripsió del retaule y rel·líquias de sant Eudalt y fe del pare Rossell

I

Ad futuram rey memoriam. Per quant lo retaulo vell y de immemorables temps de la capella vulgarment anomenada sant Thou del Jou, situada en la parròquia de Sant Pere de Montagut del bisbat de Gerona, la pintura y figuras del qual confórman[51] puntualment ab la vida, martiri y miracles que del gloriós Sant Eudalt, escriu lo venerable pare Fra Antoni Vicens Domènech en la sua *Crònica dels sants de Catalunya*, als onze del mes de maitx. I per altre punt se té per tradicio antiguíssima, que las relíquias santas que en dita capella estan reservades a la peanya de una figureta «de bulto» del mateix Sant. Són del gloriós màrtir Sant Eudalt, de les quals la major part de ellas estan en la vila de Ripoll en una Iglésia particularment edificada a son nom. Y aixís perquè servesca de desengany, per raho de dita pintura vella ó retaule vell, y tradissió antigua dels habitadors d'esta [p. 74] parròquia de Sant Pere de Montegut, que les sobreditas rel·líquias no són de aquell Sant Thou de Salrà, sinó verdaderament de las de Sant Eudalt de Ripoll [que si no consta de ningunas escripturas de com, y quant, foren en dita capella portadas y qui las aportà, és que·s seran perdudas] y per so, és rahó bastant la sobredita tradisió antiga y conformasió del retaule vell, per so me ha aparegut a mi, Pere Antoni Coromina, prebere y domer de Cabirol de la Iglésia de sant Pere de Montagut del Bisbat de Gerona y Rector de dita Capella de Sant Thou del Jou, vuy als dotze de maitx del any 1646, per de dits retaules vell y nou una descripció en la forma següent:

En lo tauló de mitx del retaule hon està pintat lo sant com a sacerdot vestit de vestiduras sacerdotals ab casulla per a dir missa, assentat en una cadira, en la mà esquerra té un llibre y en la mà dreta tres claus, y en lo retaule vell, està pintat lo dit sant gloriós ab lo martiri de cuant fonch degollat, so és ab lo senyal vermell de la degolladura en torn del coll com qui té lo coll segat y aixís mateix està pintat en les butlles [p. 75] antigas de las indulgències de dita capella y en las cuals butlles al capdemunt de ellas y demunt del sant y ha un rètol que diu: Sant Eudalt.

Lo tauló del capdemunt està pintat en lo retaule vell ab la figura de sant Pere y sant Pau, apòstols. Sant Pau té un pergamí a las mans a modo de un acte ubert y desplegat que l'amostra a sant Pere, y sant Pere lo té ab una mà al capdevall hon se doblega. Sant Pau té una espasa y sant Pere una clau, van vestits ab mantos vermells y sotanes blaves y en lo retaule nou, en lo tauló més alt al capdemunt del altar, està pintat un Christo crucificat ab Nostra Senyora de una part, y sant Joan de la altre part.

En lo tauló del capdevall està pintada en lo retaulo nou la present història, està lo sant tot nu lligat en un pal ab les mans de part enderrere lligades, està allí lo Rey pagà y quatre botxins, los cuals estan ab los brassos alsats en alt tenint las massas en les mans per a picar-li dos claus que té lo gloriós sant, ficats en lo cap, y altre clau que té [p. 76] ficat en los pits lo qual en lo retaule vell està pintat a modo de punyal, solament en assò se differènsia del retaule nou, a bé que ja té alguna aparènsia de clau; en lo retaule vell està pintat lo Rey y sos ministres mirant lo espectacle, los uns mostrant riure-se'n, y los altres mostrant compassió del martiri que lo sant patia, del qual morí, y los botxins estant ab las massas alsades per a picar-li los claus: y té també lo sant en dit retaule vell un punyal o clau ficat en los pits.

En lo tauló més alt, en lo retaule nou, està pintada la història com està lligat en un pal y lo foch qui està a l'entorn de ell no·l danya sinó que escampant-se de una part y de altre està cremant y abrasant hu dels botxins qui·l volían martiritzar que apar està dit botxí mitx abrasat, lo cual està contra del pal hont lo sant està lligat, y las flamas de foch se escàmpan en vers los demés, que estan presents al espectacle, so és lo rey y sos ministres. En lo retaule vell està pintat lo rey y sos ministres en lo mitx de las flamas de foch, lo rey desmayat y caigut entre las flamas, y los [p.77] ministres també, lo hu serrant las dents, lo altre posant-se la mà en lo cap, las flamas espargidas entre ells, y altres caiguts per terra, y lo sant conten[t] y alegre entre las flamas sense ningun dany lligat en un pal.

En lo tauló mes vaix de la altre part del altar, està pintat lo miracle com està agenollat ab las mans juntas y una vergueta o vastonet té lo sant en mitx de las duas mans y posat en oració, ab lo qual vastonet ferint en una roca o penya molt gran ysqué una font de aygua que fa un gran raitx, que com un riu regave los camps.

En lo tauló més alt està pintat, assentat en una taula parada ab viandas per a menjar en companyia de cuatre monjos y, al devant de dita taula, està agenollada una dona ab un minyó nu en las mans y dit minyó té una poma a cada mà y un home també agenollat que està detràs de la dona. Que és lo miracle obra Sant Eudalt cuant resucità lo infant en la ciutat de Tolosa. Com consta de la vida del sant en lo present llibre, pàgina 113.

[p. 78] I per ser aixís a veritat nos firmem de nostres mans los infrascrits, vuy a dotze del mes de maitx del any 1646.

Una descripció del retaule se trobarà a la pàg. 135.

Jo fra Antoni Rossell, predicador general del ordre de Predicadors, havent predicat en dita capella, a onze de maitx de 1646, dich y afirmo és veritat lo sobre escrit, y que lo retaule vell conforma ab lo que de sant Eudalt, màrtir de Ripoll, escriu lo pare fra Antoni Vicents Domènech en la *Història dels Sants de Catalunya*, aixís o firmo de mà mia, vuy a 12 de maitx de 1646.

Fra Antonius Rossell, *supra memoraris manu propia*

II

Fas fe jo Joan Sala, prevere y beneficiat de Sant Sabastià, com lo demunt dit del gloriós Sant Eudalt és veritat, y crech que és lo mateix que és venerat en Ripoll.

III

Fas fe jo Jaume Malloca, prebere que lo dal dit és veritat.

IV

Fas fe jo mosèn Armengol.

V

P. Cancel, prevere de Urgell, lo demun dit és veritat.

VI

[p. 79] Dich lo mateix jo Joseph Comas, domer del Villàs, fas fe de las ditas cosas sobreditas.

VII

Dich lo mateix jo Juan Duran, prebere residint en la parròquia de Montagut.

VIII

Jo Joseph Vinyolas fas fe y confeso haver llegit la història de benaventurat Sant Eudalt y conformada ab totas las històrias y escripturas vellas de dita capella de esta dita parròquia de St. Pere de Montegut, del qual fes fe jo Joseph Vinyolas, veneficiat de la Seu de Urgell, natural de dita parròquia de St. Pere de Montagut.

Joseph Vinyolas

IX

Jo Juan Siqués, estudiant en theologia de la parròquia de Sant Pere de Montagut confés y fas fe com so de opinió y parer del molt reverent pare fra Antoni Rossell, predicador general de l'ordre de predicadors, com lo present retaule del gloriós St. Eudalt de Montagut és de la forma y figura del retaule de Sant Eudalt de Ripoll en lo qual me firmo y fas fe de ma mia pròpia, vuy als 22 de setembre de 1648.

Juan Siqués, estudiant en theologia

X

[p. 80] Fas fe que a 8 de Abril del any 1644, visití la capella del Sant Eudalt y, vist lo retaule vell i nou fas fe, que conforma la pintura del nou ab lo vell, y que segons consta de la història del sobredit sant, que escriu lo venerable pare Antoni Domènech, és est sant lo que tenen y venéran los de Ripoll en capella particular y no lo de Salrà.

Havent llegit y vist lo demunt dit y mogut de probabíssimas y evidents rahons, afirmo jo Pere Vila, en philosofia y santa theologia doctor, rector de la Iglésia parroquial de Castelldefels, del Bisbat de Barcelona, com lo gloriós sant Thou de la parròquia de sant Pere de Montagut, és lo mateix Sant Eudalt que veneran en la vila de Ripoll, dia 4 de octubre del any 1648.

Pere Vila, en philosofia y santa theologia doctor, afirmo lo demunt dit.

18 fulis de pergamí y después y habia lo següent escrit [p. 95]: Est llibre fonch trobat dins una caixa de la capella de Sant Eudalt de la parròquia de Sant Pere de Montagut del bisbat de Gerona, en lo principi del qual estave lo cànon de la missa que comensa, *Te igitur clementissime pater*, etc., tot consecutivament, y també antes del cànon lo prefaci de la missa y aixís tinch per a mi que en temps antich dèyan missa en dita capella ab aquest llibre, lo cànon ne he tret jo Pere Antoni Coromina, prebere y domer de la doma de Cabirol de la parròquia de Montagut, y també ne traguí lo prefasi y molts altres fulls perquè m' apareixia a mi, no y éran de importànsia per haber-i han dita capella; est llibre vaitx trobar jo dins dita caixa.

Notes

1. Biblioteca de Catalunya, ms. 1191, fols. 45-47
2. En la pàgina que fa de portadella del manuscrit llegim: «Arxiu de Sant Pere, doc. núm. 11, mitjans segle XVII. Sant Thou de Montagut. Llibreta procedent dels papers d'en Eudald Rota i cedida a l'arxiu per don Francisco Graells. És una còpia feta per en Rota d'un manuscrit del reverent Coromina, rector de Cabirol, sant Thou de Montagut en 1652 i conté curioses notícies.» A continuació hi ha la relació d'un viatge (p. 2-28) que un devot de sant Eudald, que no hem sabut identificar amb seguretat, va fer el 10 d'octubre de 1926, en companyia de Lluís Vaquer i de mossèn Ramon Vaquer a la capella de sant Eudald de Montagut. L'autor fa una descripció acurada de la capella, que antigament havia disposat d'un ermità custodi. Després la comitiva es va desplaçar fins ca l'Espigoler, una masia prop de la capella, de la qual en tenien cura, on es guardaven els papers originals de Coromina. L'autor de la crònica en sabia l'existència pel testimoni d'un mestre, Manel Vinyes, destinat a Ripoll, i que més tard exercí a Montagut. Els excursionistes devots van obtenir permís dels propietaris per dur els tres quaderns, amb apunts diversos de mà de mossèn Coromina, a Ripoll per tal d'examinar-los amb més cura. El cronista constata que concorden amb la còpia existent a l'arxiu de Sant Pere, feta per Eudalt Rota. A continuació figura una llarga descripció del manuscrit original amb el comentari i la regesta d'alguns documents. L'autor afirma: «El llibré és molt curiós i digne de guardar-se perquè copia i extracta documents avui perduts interessants per la capella y pel culte de sant Eudald... » Referència arxivística: Papers Rota. Procurador de la casa Roca. Signatura antiga: XXXVIII. Aquesta documentació era també coneguda del Dr. Ramon Bonet i Llach, que la té en compte en el seu llibre *Vida i culte de San Eudald* (1984), llargament esmentat en aquest estudi.Tomàs Raguer va publicar a la revista *Scriptorium* (núm. 53, maig 1927, p. 4 i 5) l'article «El manuscrit del Reverent Antoni Coramina», en el qual narra la visita que ell i altres companys d'expedició van fer al mas de l'Espigoler, els propietaris del qual els van deixar endur el manuscrit sobre sant Eudald a Ripoll, per copiar-lo acuradament. Ben segur que la introducció a la còpia del manuscrit d'Eudald Rota, on expliquen detalls d'aquesta excursió, és obra de Raguer o d'un dels seus amics després del viatge que aquests feren a Montagut. En aquest mateix número d'*Scriptorium* hi ha altres treballs puntuals on es transcriuen alguns documents d'aquesta importantíssima obra..
3. Agraïm a Florenci Crivillé haver-nos fet saber l'existència d'aquest article.
4. Ramon BONET I LLACH (1984). *Vida i culte de Sant Eudald. Patró de la comtal vila de Ripoll. La història, la tradició, la llegenda*. Ripoll: Bonet, p. 46.
5. ASPR, «Manuscrit Pere Antoni Coromina», Pere Antoni Rossell, *Notas y Descripsio del Retaule y Relliquias de Sant Eudalt y fe del pare Rossell,* p. 73-78.
6. ASPR, «Llibreta d'en Eudalt Rota», p. 4.
7. Ramon BONET i LLACH. *Op. cit*. p. 99
8. C. SALA i GIRALT (1987). *L'art religiós a la comarca de la Garrotxa. El Pre-renaixement, el Renaixement, el Barroc i el trànsit d'una tendència a l'altra (seg. XV a XVII).* Olot: Alzamora, p. 95.
9. ASPR, «Manuscrit...». *Op. cit.* , p. 135.
10. Ramon BONET I LLACH (1984). *Op. cit*. Fotografia conservada a l'Arxiu de Sant Pere (que, com ja hem dit, actualment resta integrat a l'Arxiu Comarcal del Ripollès). Per al contracte del retaule nou de Montagut: C. SALA I GIRALT (1987). *Op. cit*
11. ASPR, acta notarial. En dóna notícia Bonet i Llach, *Op. cit*. p. 99.
12. Taula conservada a l'antic Museu Folklòric de Sant Pere de Ripoll (actualment, Museu Etnogràfic de Ripoll). En el manuscrit es diu que qui l'acompanya és sant Pancraç, però no és possible perquè en aquest moment de la vida de sant Eudald, sant Pancraç ja estava mort.
13. Per a les descripcions del fuster Barrera, vegeu apèndix.
14. C. MARTINELL (1959). *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya. El primer barroc (1600-1670).* [Monumenta Cataloniae, X], Barcelona, p. 124. J. F. RÀFOLS (1980). *Diccionario Biográfico de artistas de Cataluña, Baleares y Valencia*, vol. III, Barcelona - Bilbao, p. 640.

15. Sobre els retaules dels segles xvii i xviii és imprescindible consultar el catàleg de l'exposició celebrada al Museu d'Art de Girona. J. BOSCH BALLBONA (2006). *Alba Daurada. L'art del retaule a Catalunya.* Girona. També interessant per veure com eren els retaules en el moment en què es realitza el de Ripoll.
16. Malauradament no es té cap informació sobre la dauradura i policromia del retaule, aspectes tan importants com el treball escultòric.
17. La descripció que fa Barrera sembla que està realitzada des del punt de vista del retaule, és a dir, quan parla de la dreta és la dreta del sant. Dic això perquè la distribució recobra més sentit llegida d'aquesta manera, sobretot per la situació de sant Pere i sant Pau, el primer sempre situat a l'esquerra —des del punt de vista de «l'espectador», i sant Pau a la dreta. A més a més, les escenes de la vida de sant Eudald es distribueixen així d'una manera cronològica, d'esquerra a dreta, de dalt a baix (tot i que no té per què ser sempre així). En la descripció dels retaules he usat el punt de vista de l'espectador en tot moment.
18. Els caps de sant Pere i sant Pau podrien formar part de les arquitectures del retaule.
19. Aquest també podria ser el motiu que no es parlés de la predel·la en la descripció, en tant que en l'espai que hauria d'estar ocupat per aquesta hi hauria les relíquies. Una altra hipòtesi, tot i que menys probable, seria que l'escena del naixement de la Verge i els sants flanquejants, formessin part de la predel·la i no de la part superior del retaule; però aquesta distribució semblaria més pròpia de retaules de tipologia més antiga.
20. Vegeu ASPR, «Manuscrit...». *Op. cit.* p. 129 i ss.
21. Vegeu J. FERRANDO ROIG. *Op. cit.* p. 98-99.
22. També es conserva una fotografia de la part inferior del retaule, on apareix l'urna de relíquies, Biblioteca de Catalunya, Fons Fotogràfic Salvany, 1916, «Interior d'església i urna a Ripoll».
23. Ramon BONET i LLACH. *Op. cit.* p. 100.
24. Aquesta comparació es pot veure, per exemple, a partir de les fotografies publicades a C. MARTINELL (1963). *Arquitectura i Escultura barroques a Catalunya. Barroc Acadèmic (1731-1810),* [Monumenta Cataloniae, XII.] Barcelona, les làmines 59 a 63, corresponents als retaules majors de la parròquia d'Albi, 1788, parròquia de Cubells, 1764, parròquia de Valmoll, 1776, o de l'església de Betlem, 1732-67, entre d'altres. L'autor anomena aquesta tipologia de retaule «composició unitària», i correspon a l'última fase tipològica dels retaules barrocs. *Op. cit.* p. 78.
25. Gràcies a Cèsar Favà, professor d'Història de l'Art de la Universitat Autònoma de Barcelona, per la gran ajuda proporcionada per comprendre les característiques i per determinar les hipòtesis de la disposició del retaule vell de Montagut.
26. Així doncs, tot i que cal anar amb peus de plom, podria ser un retaule del xv, potser del final.
27. Bonet i Llach intueix que potser es tracta d'una confusió entre sant Eudald i sant Valentí. *Op. cit.* p. 82. En la descripció del frare predicador Rossell, també exposa que en el retaule vell apareix el sant amb el senyal vermell al coll, de quan fou martiritzat, i fa al·lusió a les butlles de la mateixa capella on el sant hi és representat de la mateixa manera. «Manuscrit...», *op. cit.* p. 74-75. Sant Valentí, a més de ser decapitat, es presenta vestit de sacerdot i també amb una espasa clavada al pit; per tant, els atributs semblants als de sant Eudald podrien portar a aquesta confusió. J. FERRANDO ROIG. *Op. cit.* p. 265.
28. Llegiu l'apèndix les descripcions de Barrera.
29. Si es llegeix detingudament la descripció dels retaules vell i nou, es pot veure que en el cas del vell es parla de la part superior del retaule com si faltés una part, ja que diu «en lo retaule vell ab la figura de Sant Pere y Sant Pau apostols», és a dir, pot llegir-se que a més a més del crucifix apareixen les figures dels dos apòstols; no és plausible, però, que apareguin en el mateix panell. «Manuscrit...». *Op. cit.* p. 75
30. C. SALA i GIRALT. *Op. cit.* p. 95-96.
31. Tant la quantitat com el temps de realització donen constància de la modèstia de l'obra.
32. C. SALA i GIRALT. *Op. cit.* p. 96-97. El contracte de realització és pràcticament el mateix que per al retaule de sant Eudald, per tant es pot acceptar que el retaule realitzat era també bastant semblant al de sant Sebastià. Si fos així, tot i tractar-se d'un retaule de mitjan segle xvi, i «a la romana», s'acostaria bastant a les tipologies del segle anterior, amb l'escena del sant al carrer central, i als laterals dues escenes a cada costat.

33. Per obres realitzades en el mateix període vegeu el catàleg de l'exposició duta a terme al Museu d'Art de Girona: AA.VV. (1998). *De Flandes a Itàlia. El canvi de model en la pintura catalana del segle xvi: el bisbat de Girona*. Catàleg de l'exposició, Girona: Museu d'Art.
34. Del contracte, transcrit a C. SALA i GIRALT (1987). *Op. cit.* p. 96.
35. Vegeu nota de peu núm. 24.
36. ASPR, «Llibreta d'en Eudald Rota....», 1926, p. 4.
37. Per la relació entre imatge i relíquia a l'època medieval vegeu: H. BELTING (1994). *Likeness and presence. A History of the Image before the Era of Art*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
38. Eudald Rota grafia «Sabra», un topònim que nosaltres interpretem per «Celrà», poble del Gironès on es veneren sant Sixt i sant Thou.
39. Aquesta oració amb algunes variants es pot llegir a la fi dels *Goigs i alabanças dels gloriosos martirs de Christo Sant Sist i Sant Thou, las sagrades reliquies dels quals se veneran en la parroquial Iglesia de Celrá, en lo bisbat de Girona*. Imprès per Carreras, Girona, s/d.
40. Entre claudàtors es transcriuen les notes escrites als laterals del document. «Es treta de la llegenda antiga de las llisons de las matines escrita de mà del Monestir de aquella Vila y és la que·s segueix, y copiada per mi Pere Antoni Coromina, prebere y domer de Montagut, del *Flos santorum* de Cataluña, pàgina 98» No transcrivim aquest text en tractar-se d'una còpia dolenta d'una història de diversos sants del dominicà Antoni Vicent Doménech (Girona, Gaspar Garrich, 1630), aquí traduïda al català. Ramon Bonet i Llach (1984) en el capítol II del seu llibre, esmentat a la bibliografia, «Any del martiri de Sant Eudald», p. 13 i s., ja ens adverteix del problema de l'adulteració de les actes dels màrtirs. Pere Antoni Coromina quan ha de buscar autoritats per a la seva recerca, copia i catalanitza el text de la *Història General de los Santos Varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, por Antoni Vicent Doménech (Girona, 1630), p. 96-103: «Vida del Bienaventurado San Eudaldo Martyr, cuyo sagrado cuerpo tiene con mucha veneración la villa de Ripoll en una iglesia particular dedicada a su nombre, que está dentro del mismo cuerpo. Hase sacado de la leyenda antiga de las liciones de los maytines escripta de mano de un monje del monasterio de aquella villa y es lo que sigue pàg. 98.» Segons BONET la còpia d'aquest manuscrit medieval, poc fiable, degut a la mà d'un monjo del monestir del mateix cenobi de Ripoll del segle xiv, fou causa de la gran divisió entre els hagiògrafs del sant.
41. Tomàs RAGUER (*La Veu Comarcal,* 1915) copia aquesta carta en el seu treball. Diu el següent: «Aquest és l'únic record que'ns queda de l'altar fabricat pels anys de 1622 a 1624, éssent els quatre relleus alusius a la vida i martiri del Sant obra del esculptor Jordi Lleonart, com consta en una acta notarial de 27 de desembre de 1624 en el qual Antic Oriol, candeler de cera, obrer de l'església de Sant Eudalt, junt amb Berenguer Font, passamaner, Emmanuel Serra, sastre i Onofre Pont, notari, pabordes de la Confraria de dit Sant, autoritzats pel Prior i Vicari General del Monestir, venen a la comunitat de Sant Pere dos censals, per fer una paga a dit Jordi Lleonart. Per altre document sabem que van constar 100 lliures.»
42. Deixem constància de l'interès de mossèn Coromina per difondre aquesta devoció popular, que també és un instrument important de divulgació de la llengua. Des del segle xvi molts goigs són impresos en fulls solts. Els capellans i les confraries els difonen per les esglésies i ermites. A més de pagar-ne l'edició, ja que Coromina ens fa saber que els va fer imprimir a la ciutat de Girona, observem que els textos, i en particular aquests goigs sobre sant Eudald, presenten sovint variants importants, estrofes afegides o bé suprimides. Molts versificadors ocasionals s'atreveixen a interpolar-hi versets de la seva collita.
43. BONET, *op. cit.*, p.147.
44. De la mateixa manera que els sants Abdó i Senén són coneguts com sant Nin i sant Non, sant Eudald és venerat a Celrà i a altres llocs com sant Thou. D'Eudald es passà a Eovald, Ou o Thou. Josep Maria MARQUÈS, en el seu llibre *La parròquia de Celrà* (Girona, 1993), ho explica així: «El nom original de Sant Thou és el d'Eudald, que de vegades hom escriu Eovald. El pas d'Eovald a Ou, per estrany que sembli, és comprensible. En la pronunciació popular de la t final de la paraula sant s'uní amb la o inicial d'Ou, i hom pronuncià Tou.» El sant també és venerat a Tordera, amb el nom de Tuboald. El culte a Celrà dels sants Sixt i Tou és anterior al segle xiv, mentre que a Ripoll fou conegut ja des del segle x. Sobre les advocacions celranenques vegeu l'opuscle de Salvador GUINART QUINTANA, *De divorum Sixti et Eovaldi laudibus*

oratio.... Gerundae, ex. Typ. Antonii Oliva, 1766. Francesc VERAY, canonge de la catedral de Girona va deixar escrita una *Història dels gloriosos màrtyrs de Christo S. Sixt y Sant Eovald* (1752) que roman manuscrita. Josep RAMON, *Els gloriosos màrtirs de Celrà, Sant Sist i Sant Hou*, Celrà, 1921. A. V. DOMÈNECH també parla de les relíquies de sant Sixt i Ou, amb la narració de tres miracles, fols. 42v-44. El prevere Coromina i els seus corresponsals sostenen en diversos punts d'aquesta documentació que sant Eudald i sant Thou són advocacions diferents.

45. L'original diu «Palot». Corregim segons sentit. Aquests goigs no surten consignats en l'obra d'Enric MIRAMBELL i BELLOC quan descriu els impresos sortits d'aquest llibreter i impressor: *Història de la impremta a la ciutat de Girona*, IEG-Ajuntament de Girona, 1988, p. 128-129. Una edició d'aquests goigs amb variants: *Goigs del gloriós/ martyr sant Eudalt, ques/ cantan en la Iglesia de la Vila de Ripoll,/ Bisbat de Vich/*, van ser impresos en casa de Joan Jolis, estamper, al carrer de Cotoners. Joan Jolis va treballar entre els anys 1681 i 1731. A partir d'aquest imprès, hem corregit els errors de còpia que figuren en la transcripció. Sobre els goigs del patró de Ripoll, llegiu BONET 1984: 152 i s..
46. L'edició de Joan Jolis incorpora, a partir d'aquí, dues cobles més referides a les dones prenyades.
47. A continuació figura el text llatí de les butlles, que no transcrivim.
48. En aquella època enviar una carta des de Roma a Montagut no deixava de ser una empresa temerària i cara.
49. Segons el cronista que regesta la documentació de Coromina: «arribaren de Roma ditas butllas lo die de sant Esteve protomàrtir als 26 de desembre del any 1653 y las envià de Roma mossèn Jaume Comellas, estudiant estant en Roma, natural del present lloch, canonge de Perpinyà, beneficiat de Ripoll y de Sancta Anna de Barcelona. Són de 3 i 5 setembre de dit any. Papa Inocenci X, fol, 35-38», p. 9.
50. Aquí té el sentit d'alliberar-se d'una preocupació.
51. Que estan d'acord amb un altre original.